MAGYAR RÉGÉSZET
ONLINE MAGAZIN • 2022 Nyár www.magyarregeszet.hu

A TEHETSÉGES DILETTÁNS – HEINRICH SCHLIEMANN

Gulyás Réka
Magyar Régészet 11. évf. (2022) 2. szám, pp. 58–63.

A legismertebb amatőr régész, Heinrich Schliemann születésének 200. évfordulójára egy régen tervezett kiállítás nyílt meg májusban Berlinben. A Schliemann világai – Schliemann élete, felfedezései és mítosza című tárlat sok szempontból különleges. Ezek közül a legfeltűnőbb, hogy a 700 kiállítási tárgy két egymás mellett lévő múzeumban kapott helyet; tehát, ha az egész anyagot meg szeretnénk nézni, egy belső udvaron keresztül át kell sétálnunk a James-Simon-Galériából a Neues Museumba. De a kiállítás ennél sokkal nagyobb kalandokat ígér.

Heinrich Schliemann (1822–1890) neve az elmúlt 150 évben végérvényesen összekapcsolódott Trójával és Mükénével. De valóban a német származású kereskedő fedezte fel a Homérosz által az Iliászban megénekelt Tróját? Honnan jött és hová érkezett meg minden idők leghíresebb amatőr régésze és mik voltak regényes életének mozgatórugói? A kiállítás látogatói nem csak ezekre a fontos kérdésekre kapnak választ, hanem részesei lesznek egy nagy utazásnak is, melynek térbeli és időbeli kiterjedése egyaránt igen jelentős.

A bejáratnál egy videóbejátszáson teljes életnagyságban Németország egyik legjobb színésznője, Katharina Thalbach fogadja a közönséget. Jelmeze a 19. századbeli polgári férfi divatot idézi, cilinderrel és óralánccal. A tárlat során még többször megjelenik: elsősorban a sorsfordító eseményeknél, amikről Schliemann hangján ő tudósít, mégpedig úgy, hogy naplóiból, feljegyzéseiből idéz. Ezek a szövegek a kiváló művésznő tolmácsolásában és jellegzetes mély hangján szinte életre kelnek; különösen írójuk egykori lelkesedését és szenvedélyét, helyenként azonban kemény tudatosságát közvetítik nagyon hitelesen. A színésznő ugyanakkor néha enyhe iróniát is csempész a hangjába, így tudatva, hogy azért a szerző szavait nem kell mindig készpénznek venni. A videókivetítő mögött található az első kiállítási tárgy, mely Schliemann saját bevallása szerint meghatározta az életét. Ez pedig nem más, mint egy 1829-ből származó karácsonyi ajándék, Georg Ludwig Jerrer: Világtörténelem gyerekeknek című könyve. Ebben látott a későbbi amatőr régész először egy rajzot az égő Trójáról, és állítólag ez ragadta meg a fantáziáját.

Heinrich Schliemann 1822-ben Rostock közelében, Neubokowban, egy lelkész házaspár ötödik gyermekeként született. Egy évvel később a család átköltözött Ankershagenbe, ahol ma a Schliemann Múzeum található.

Schliemann a helyi iskolában nagyon jó oktatásban részesült, melyet apja otthon még saját tanításaival is kiegészített; továbbá rendszeresen felolvasott gyerekeinek Homérosz műveiből, például az 1793-ban Johann Heinrich Voss fordításában megjelent Iliászból. Az apa, Ernst Schliemann azonban nem csak képzettségével és szónoklataival tűnt ki a kisváros közösségéből, hanem kicsapongásaival is. Miután 1831-ben felesége a kilencedik gyermekük születése után meghalt, a botrányok sűrüsödtek az apa körül. Az idősebb Schliemann gyerekeit rokonokhoz küldte; Heinrich az egyik közelben lakó (szintén lelkész) nagybácsihoz került. Innen járt be a Neustrelitzi gimnáziumba, ahol már latint, angolt és franciát is tanult. Apja erkölcstelen életvitele miatt elvesztette lelkészi állását, így gyerekei taníttatására nem maradt elég pénze. Heinrichnek a gimnáziumi tanulmányokat egy év után már abba kellett hagynia; a jó eszű fiú egy alacsonyabb rendű iskolába került, ahonnan nem mehetett egyetemre. 14 éves korától kereskedőtanuló lett egy kis szatócsboltban, melyet a tulajdonos halála után ő maga vezetett – ezekről a gyerekkori helyszínekről több fotó is tanúskodik. Közben a kamasz Schliemann egészsége megromlott, de a szerződésben lekötött öt évnyi „tanulmányi időt“ így is kitöltötte. 1841-ben apjával kifizettette anyai örökségét és próbált saját lábára állni, de ez Hamburgban nem sikerült neki. Venezuelában kínáltak neki egy „remek állást“, ahova azonban soha nem érkezett meg, ugyanis a hajó, amivel útnak indult, hajótörést szenvedett. Ennek a hajónak a képe a kiállítás következő állomása. A tarajos hullámokon vergődő vitorlás felett Schliemann sorai

olvashatók, melyek drámai hangon számolnak be az eseményről. A kiállítás kurátorai több éven keresztül ellenőrizték Schliemann híres önéletrajzi feljegyzéseit és leveleit, több kutató segítségével sikerült nekik „szétszálazniuk" a tényeket és a Schliemann személyéhez fűződő mítoszokat, melyet elsősorban ő maga terjesztett. A kiállítás és a hozzá kapcsolódó katalógus egyik legnagyobb erénye, hogy a régészek és kutatók a legkisebb részleteknek is „utánamentek", és igyekeztek a tényeket aprólékosan dokumentálni. Ugyanakkor a kiállítás kurátorainak nem az volt a céljuk (mint egyes Schliemann-életrajzíróknak), hogy lerántsák a leplet Schliemann lódításairól, inkább próbálták őt és túlzásait megérteni, eredetüket felkutatni. Nyugodtan állítható, hogy maga a kiállítás – természetesen a csodás ásatási leleteken túl – Schliemann személyére és személyiségére koncentrál. A német köztévé ZDF adója a kiállításhoz kapcsolódóan készített a Terra X sorozatban egy 18 perces dokumentumfilmet „Heinrich Schliemann – az évszázad felfedezője vagy egy furfangos taktikus?" címmel.

Ebben Rüstem Aslan, a jelenlegi trójai ásatások vezető régésze azt mondja, hogy Schliemann egy „magasabb valóság"-ot kreált magának, amibe a kisebb hazugságai belefértek.

De térjünk vissza az anya elvesztését követő drámához, a hajótöréshez, melyről Schliemann háromszor, három különféle verzióban számolt be (ezekben az utasok és az áldozatok száma is különbözött). Tény, hogy a hajó egy holland sziget közelében, Texelnél süllyedt el, és Schliemann innen került Amszterdamba 1841. december 19-én. A beteg és pénztelen német hajótöröttön egy konzul segített, aki jelentős összegett bocsájtott rendelkezésére. Schliemann önéletrajzi írásaiban amszterdami kereskedői karrierjének kezdete teljes szegénységből indul, ami nem teljesen fedi a valóságot; az viszont biztosnak látszik, hogy későbbi, egyre növekvő keresetének felét saját képzésére, többek között nyelvtanulásra fordította. Schliemann anyanyelvén és latinon kívül angolul, franciául, hollandul, oroszul és görögül is kitűnően tudott, de folyékonyan beszélt spanyolul, portugálul, olaszul és arabul is. A kiállításon részletesen bemutatják az ún. Schliemann-módszert, egy gyors nyelvtanulási metódust, melyet 1891-től nyomtatásban is közöltek és terjesztettek. Ennek az eljárásnak a lényege, hogy a tanuló naponta legalább egy órát foglalkozzon a tanulandó idegen nyelvvel. Hangos felolvasás, a fordítás mellőzése, szövegek idegen nyelven történő önálló fogalmazása (melyet egy nyelvtanár gondosan kijavít és a tanulóval elemzi ezeket) alkotják a napirendet; a kiejtés javítására anyanyelvűek társágának felkeresése javasolt. (Schliemann például angol nyelvű misékre járt, hogy a helyes kiejtést elsajátítsa). Ezzel a saját maga által kifejlesztett módszerrel Schliemann rövid időn belül négy nyelvet sajátított el, így a némettel együtt öt nyelven tudott beszélni és – ami még ennél is fontosabb volt az előmeneteléhez – levelezni és könyvelni. Végül az így megszerzett orosz nyelvtudásának köszönhetően tudott 1846-ban Szentpétervárott az amszterdami üzlet fiókvállalataként saját gyarmatáru-kereskedést nyitni.

A kiállítás előkészítése részben a pandémia időszakára esett, amikor bizonytalanná vált, hogy a külföldi kiállítási tárgyak megérkeznek-e; a kurátorok intenzíven kutattak más berlini múzeumokban is olyan tárgyak után, melyek Schliemann életével összefüggésbe hozhatók. Így került restaurálásra, majd a kiállítási objektumok közé a Berlini Stadtmuseum tulajdonában lévő, a császári Oroszországból származó díszes orosz vadászszán, ezzel illusztrálva az egyori kereskedő életének orosz epizódját.

Schliemann a távoli Szentpétervárról követte a világ történéseit; de amikor kitört Kaliforniában az aranyláz, szinte azonnal odament, még az sem riasztotta vissza, hogy kalandvágyó testvére ott vesztette életét. Ő azonban (sokakkal ellentétben) nem aranyat mosott, hanem a Rotschildek partnereként Sacramentoban magas letétek ellenében a város legbiztosabb széfjében őrizte az aranymosók frissen talált kincseit, amíg azok új területeken próbáltak szerencsét. A kiállításon korabeli nyolcszögű arany dollárérmék mellett Schliemann bőrkötéses, saját kézírású nyilvántartása is látható. Az aranyrögök megőrzése olyan jól jövedelmezett, hogy Schliemann rövid idő alatt megduplázta vagyonát. Saját aranyainak egy részét vasúti részvényekbe fektette, amik szintén jól jövedelmeztek. Ez a jelentős tőke tette lehetővé későbbi utazásait, sőt ez volt az alapja a régészeti ásatásainak is. 1852-ben visszatért Szentpétervárra, ahol összeházasodott Jekaterina Petrowna Lyshinával; ebből a házasságból egy fia és két lánya született. Schliemannnak Oroszországban az árukat illetően is „jó szimata volt"; nem csak a szokványos dolgokat adta-vette, hanem például ként és salétromot is, ami a puskaporgyártáshoz kellett, valamint indigót, amit a katonai egyenruhák anyagának festéséhez használtak. A tárlókban ezek a jellegzetes kék színű katonai egyenruhák is ki vannak

állítva. A Krími háború alatt, 1853–1856 között Schliemann az orosz hadsereg beszállítója lett; tovább gyarapította akorra már tekintélyessé nőtt vagyonát, és ezeken az üzleteken keresztül végül multimilliomossá vált. A javaival együtt Schliemann ázsiója is nőtt: először a kereskedőcég tagjai közé választották, majd 1864-ben Szentpétervár díszpolgárává. De Schliemann már 1858-ban elérkezettnek látta az időt, hogy a világ többi részét is megismerje. Először Európában Svédországot, Dániát, Németországot és Olaszországot járta be, 1859-ben pedig Szíriát, Palesztínát és Egyiptomot. 1864-ben teljesen fel- és eladta üzleteit, és ettől fogva utazásainak szentelte minden idejét. Indiába, Kínába, Japánba, Észak- és Dél-Amerikába vette az útját. Élményeiről naplót vezetett; a kiállításon például ezek alapján rekonstruáltak egy kínai halotti menetet (*1. kép*). Miközben a látogatók a színes miniatűr szobrocskákat nézik, a hangszóróból hallhatják Schliemann erre vonatkozó leírását. Schliemann végül 1866-ban Párizsban állapodott meg, ahol ingatlankereskedésbe kezdett, emelett a Sorbonne-on filológiát, filozófiát, irodalmat és ókori történelmet hallgatott. Tulajdonképpen egy kudarc fordította megint az ókor felé: az 1867-ben kiadott japán útikönyve nem fogyott kellőképp, és azt látta, hogy egy görög író, Georgios Nicolaides könyvének sokkal nagyobb a sikere. Ennek hatására 1868-ban Görögországba és Kisázsiába utazott, majd visszatérte után, 1969-ben pedig a rostocki egyetemen doktorált „Ithaka, a Peloponész és Trója" című munkájával. Schliemann ekkor 47 éves volt és új életet kezdett. Elvált orosz feleségétől és nagyon tudatosan keresett magának új házastársat. Mint az említett ZDF dokumentációban az egyik Schliemann-biográfus, Danae Coulmas elmondja, a házassághirdetés szerint a jövendőbelinek nem csak szépnek és sötét hajúnak kellett lennie, hanem ismernie kellett Homéroszt, sőt idéznie is kellett tudnia műveiből. Ezeknek a kritériumoknak egy Schliemannál csaknem 30 évvel fiatalabb görög lány, Sophia Engastromenos felelt meg; 1869-ben összeházasodtak.

1. kép. Kínai halotti menet modellje, Csing (Mandzsu)-dinasztia, 1878 előtt. © Staatliche Museen zu Berlin, Ethnologisches Museum / David von Becker

Heinrich Schliemann 1870-ben, 48 évesen az általa irigyelt, de mégis tisztelt Nicolaidis könyve illetve az abban lévő térkép alapján kezdett el Trója után kutatni. Hamar rájött, hogy a görög író tévedett, mert az általa Trójának vélt Bunarbashi túl messze volt a tengertől. Ezért Schliemann egy angol konzul tippjét (és nem sokkal azelőtt talált leleteit) követve továbbment a Dardanellákhoz közeli Hisszarlikba, ami akkor az Oszmán Birodalom területére esett; ma Törökország északnyugati részén, Çanakkale tartományban található. Itt kezdte el első saját ásatását, amit ezen a területen még hat másik kampány követett. Az egykori kereskedő izgatottságára, türelmetlenségére és tapasztalatlanságára jellemző, hogy az első próbákat, illetve feltárásokat még ásatási engedély nélkül végezte (*2. kép*). De biztos volt a dolgában; főleg abban, hogy az ott talált kőrámpán szállították a trójai falovat, amit 3000 évvel azelőtt Homérosz megénekelt. Először egy 800 m^2-es felületen 17 méter mélyre ásatott, hogy az őt érdeklő rétegekhez, illetve a feltételezett kincsekhez jusson. Ezzel az észak-déli, ma „Schliemann-árok"-nak nevezett vágattal helyrehozhatatlan károkat okozott, amit a régészek mai napig bánnak. Ugyanakkor 1873. május 31-én rátalált az úgynevezett. „Priamosi kincsek"-re, amit a trójai király egykori tulajdonának gondolt. A Schliemann vezetése alatt megtalált ún. „Trójai gyűjtemény" kb. 10.000 tárgyat ölel fel; a híres aranyleleteken kívül kerámiaedényeket, fémszerszámokat, orsókat és más, kisebb darabokat. Külön érdekesség, hogy a tárgyakon kívül botanikai mintákat is tartalmaz. Schliemannnak a kincsek népszerűsítésével kapcsolatban nagyon eredeti ötlete támadt: az

aranyékszereket fiatal feleségére, Sophiára aggatta, és az így készített fotót elküldte különböző újságok szerkesztőségének. A fotó akkoriban bejárta a világot, és a mai napig ikonikus képnek számít (*3. kép*). Természetesen ezek az aranytárgyak képezik a kiállítás legfőbb vonzerejét; ugyanakkor a hozzáértők számára legalább olyan érdekesek az ásatás rétegeiből előkerült egyéb tárgyak és eszközök. Ezekről a szép kiállítású és tartalmas katalógusban rengeteg fotó és leírás található, valamint egy nagyon hasznos táblázat is, amely a különböző rétegeket a megfelelő történeti korokhoz rendeli a kora bronzkortól (Kr.e. 3000–2000) a bizánci korszakig (Kr.u. 395–600).

Nem csak Schliemannak, hanem az álatala megtalált leleteknek is kalandos sorsuk volt. Ennek ismertetésére jelen cikk keretein belül most nincs lehetőség; csak annyit emelnék ki, hogy Schliemann végül a német népnek ajánlotta fel gyűjteményét, amit a berlini Gropius Bau-ban, az akkori Museum für Ur- und Frühgeschichte-ben állítottak ki (a tárlók rendezésében maga Schliemann és Sophia is segédkezett). A második világháborúban az épületet bombatalálat érte, és 50 évig nem lehetett tudni, hova lettek a leletek. Csak 1993-ban erősítette meg Borisz Jelcin, hogy a trójai kincsek Oroszországban vannak és a Puskin Múzeumban tárolják őket. Sokáig kétséges volt, hogy a Schliemann által talált kincsek tényleg valódiak és valóban Trójából és a megfelelő korból származnak-e. 2021 decemberében – 150 évvel a leletek megtalálása után – nyílt arra először lehetőség, hogy a „priamosi kincsek"-et modern tudományos módszerekkel vizsgálják meg Vladimir Tolsztikov, a moszkvai Puskin Múzeum vezető restaurátora irányításával. Időközben 26 aranytárgy elemzése készült el, így már tudni lehet, hogy pl. milyen az arany összetétele, az ezüstön és rézen kívül még milyen ötvözőanyagok fordulnak elő benne. Az első vizsgálatok alapján 70%-os az aranytartalom, ami jellemző az őskori aranyakra – többek között ez is bizonyítja, hogy Schliemann leletei eredetiek. Óriási szerencse, hogy a vizsgálatok a múlt év végén megkezdődtek, mert a két hónappal később kitört orosz-ukrán háború miatt erre most valószínűleg már nem lenne lehetőség. Minthogy az is kétséges, hogy a Schliemann-leletek valaha is visszakerülnek-e Berlinbe. Viszont egy másik meglepetés is érte a kiállítás kurátorait. Berlinből is kerültek elő Schliemann által talált leletek, mégpedig egy egykori diák, később festőművész

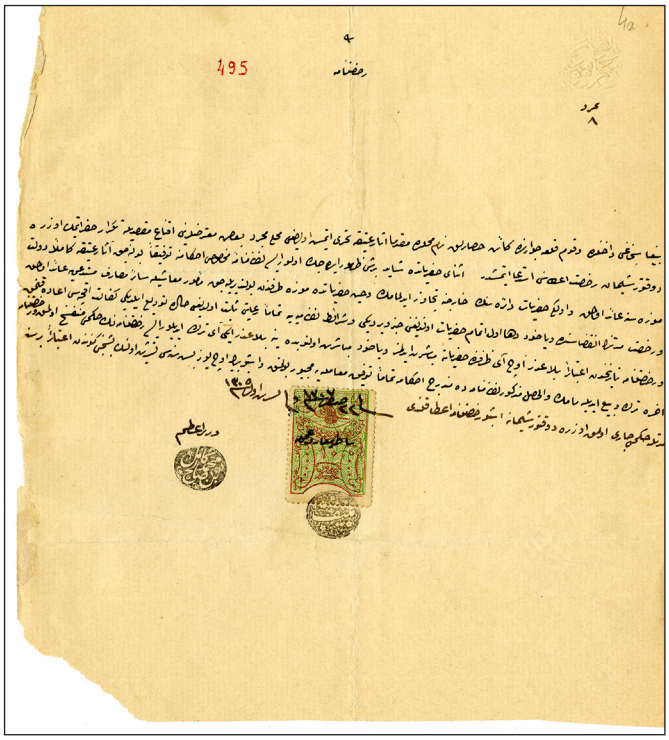

2. kép. Schliemann ásatási engedélye (Ferman) Trója, 1873. © American School of Classical Studies at Athens, Archives, Heinrich Schliemann Papers

3. kép. Sophia Schliemann a „priamosi kincsek"-ből származó aranyékszerekkel, 1873. © American School of Classical Studies at Athens, Archives, Carl Blegen Papers

Peter Gräber tulajdonából. Ő 1962-ben, a berlini fal építése után a lebombázott Gropius Bau (a háború előtti Museum für Ur- und Frühgeschichte) területén gyűjtött leleteket, pl. a Trójára oly jellemző kis márvány idolokat. Minden leletről akvarellt készített és katalogizálta őket; néhány edényt össze is ragasztott. Ezeket az albumokat és leleteket a festő halála után, 2018-ban özvegye adta át az egykori múzeum jogutódjának.

Schliemann a trójai gazdag leletegyüttes megtalálása után, ami gyorsan világhírt szerzett neki és feleségének, be is fejezhette volna a görög hősök utáni kutatást; de ő tovább követte Homérosz történeteinek helyszíneit. 1874-ben az Égeisz térségében folytatta a keresést: először kutatóásatásokat végeztetett, majd 1876-ban megkapta a hivatalos engedélyt Mükéné feltárására. Itt Pausanias antik leírását követte, mely szerint a városfal és az Oroszlános kapu mögött Agamemnon sírja található. A kapu feltárása után Schliemann így a közelben folytatta az ásatást, és az „aranyló kincsű Mükéné"-ben megint szenzációs leletekre bukkant. A kerámia-, bronz- és ezüsttárgyakon kívül összesen 13 kg aranyat talált az edényektől a pajzsgombokon és kardhüvelyeken át a különböző ékszerekig és az Agamemnon maszkjaként ismert halotti maszkig (*4. kép*). Schliemann persze csak feltételezte, hogy a maszk Homérosz hőséé; mint később kiderült, az aranytárgy 400 évvel korábban készült annál, amikor az irodalmi hős élhetett. De addigra Schliemann és a lelet is már elhíresült. A mükénéi kiállítási tárgyak nagy része az Athéni Nemzeti Régészeti Múzeumból érkezett a berlini kiállításra, és a tárlat második részében, a Neues Museum termeiben kapott helyet. Több leleten még kis cédulák lógnak Sophia Schliemann kézírásával (*5. kép*). A mükénei ásatásoknál már Schliemann is tapasztaltabb volt; valamint Panagiotis Stamatakis személyében egy szigorú felügyelő és segítő állt mellette. Így az ásatás menetét és a leleteket már pontosabban regisztrálták. A nagyravágyó Schliemann azonban később az ásatási munkálatokról készült rajzokról kiretusáltatta görög kollégáját. Mivel Mükénében ennél több babér már Schliemann számára nem teremhetett, egyrészt folytatta ásatásait Trójában, másrészt 1884–1885 között a modern régészet egyik atyjának számító fiatal német régésszel, Wilhelm Dörpfelddel Tirünszben feltárta egy királyi palotarendszer alapjait. 1886-ban Schliemann egészsége megromlott, de még Egyiptomban is új projektbe kezdett. A hetedik trójai ásatási év után 1889/1890-ben két Trója konferenciát szervezett, melyeken korabeli tudósokkal ismertette az ásatási eredményeket. Egyre gyakrabban jelentkez-

4. kép. Fajanszgyöngy Sophia Schliemann által feliratozott cédulával, Orchomenos – „Schatzhaus des Minyas" (Griechenland), késő bronzkor (Kr.e. 2. évezred második fele). National Archaeological Museum, Athens, © Hellenic Ministry of Culture and Sports / Hellenic Cultural Resources Managing and Development Organization / Maria Kontaki

5. kép. Schliemann világai: kiállítási fotó Schliemann rekonstruált dolgozószobájáról. Neues Museum 2022, © Staatliche Museen zu Berlin / David von Becker

tek fülpanaszai, de ennek ellenére még elment Berlinbe, majd Athénba visszafelé tartva még megnézte a pompeji ásatásokat. Családjához már nem tudott visszatérni: 1890. december 26-án belehalt a fülgyulladás szövődményeibe (Schliemann fülbetegségével kapcsolatban érdemes elolvasni Dr. Gerlinger Imre fül-orr-gégész cikkét).

A Schliemann életéről és munkásságáról szóló berlini kiállítás utolsó részében a Municipal Art Gallery of Larissa – G.I. Kataigros Museum jóvoltából szó szerint bekukkanthatunk Schliemann rekonstruált dolgozószobájába (*6. kép*), melynek eredetije 1880-ban épült athéni neo-reneszánsz villájának része volt. Láthatjuk oroszlánkarmos íróasztalát, karosszékét, könyvespolcát, fényképezőgépét és festményeit. A tartalmas kiállítás sok témát megérint, rengeteg leletetet és személyes tárgyat bemutat, de még így is bőven marad felfedeznivaló a jövő kutatóinak is. Schliemann hagyatéka több mint 50.000 dokumentumból áll, melyeket az atheni Gannadius könyvtár őriz. Naplóit, utazási feljegyzéseit, levelezését, fényképeit, számláit és publikációit folyamatosan digitalizálják, hogy a világ minden tájáról elérhetőek legyenek. Ez azért is fontos, mert az anyag 17 nyelven íródott; és nem csak ez állítja a kutatókat a mai napig újabb és újabb kihívások elé.

A kiállítás Berlinben 2022. november 11-ig tekinthető meg.

6. kép: Schliemann világai: kiállítási fotó az „Agamemnon-maszk"-ról. Neues Museum 2022,
© Staatliche Museen zu Berlin / David von Becker